

Andrej KIRN*

MEJE RASTI IN MEJE SVOBODE**

Povzetek. Navezujoč se na ideje v Mlinarjevi knjigi (2008), predstavi avtor lastna razmišljanja o problemih, kot so: kriza rasti in kriza kapitalizma, trajna rast in trajnostni razvoj, meje rasti v Kopru in v svetu, svoboda in omejevanje, alternative in kompromisi, pomen priznavanja enotnosti različnosti za teoretsko videnje realnosti in demokratično odločanje. Zadnje ima veliko vlogo v Mlinarjevem razumevanju globalizacije ter njene povezave z lokalnostjo in individualizacijo. Mlinar odkriva splošnost v številnih problemih mesta Koper. Vso knjigo prežema temeljni koncept: Koper v svetu in svet v Kopru. Mlinar ne sodi med nekritične, navdušene privrženice globalizacije.

Ključni pojmi: meje rasti, novi kapitalizem, novi socializem, izključevanje, vključevanje, nelinearnost, svoboda, entropija, ustvarjalnost, napredek.

Ko sem sprejel zajetno knjigo Mlinarja in povabilo na razpravo, sem najprej pomislil, ali bom našel kakšno temo, na katero bi lahko smiselno in neprisiljeno navezal svoja razmišljanja. Pri bežnem pregledu kazala sem takoj ugotovil, da to ne bo težko. Že v naslovih poglavij nastopajo taki izrazi, kot so »naravno okolje,« »meje rasti,« »spopad ekonomskih, ekoloških in estetskih meril,« »svetovni tokovi in okoljski standardi,« »spopadanje med svetovno ekonomijo in ekologijo na Koprskem,« »NIMBY« učinek. Ko sem se poglobil v samo vsebino navedenih tem, se je popolnoma potrdil moj začetni vtis o možnih navezavah.

Ideje v Mlinarjevi knjigi so mi služile kot izhodišča za lastna razmišljanja. Uvodoma pa bi izpostavil nekatere odlike Mlinarjeve knjige.

Teoretične, empirične in metodološke kakovosti dela

1. Delo je osredinjeno na odkrivanje trendov, smeri sprememb, na procese, dinamiko v empirični realnosti, ne pa na statične fotografske posnetke in opise trenutnega stanja.

* Dr. Andrej Kirn, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

2. Povezuje lokalno z globalnim. Brez te povezave študija ne bi imela takšne teoretske globine in empirične širine. Nujno bi ostala ujeta v slabosti, ki jih imajo številne raziskave primerov.

3. Povezuje naravno in fizično z družbenim. Kot ni potrebno, da bi sociolog v interdisciplinarnem prizadevanju postal ekolog ali ornitolog, tako tudi ni potrebno, da bi ekonomski teoretik, ki prizna fizično razsežnost ekonomskih procesov in njihove ekološke posledice, postal termodinamik ali ekolog, mora pa upoštevati nekatera temeljna spoznanja teh disciplin, in če jih upošteva, ga to vodi k bistveno drugačnemu razumevanju razmerja med naravo in ekonomijo. Ne moremo trditi, da je upoštevanje teh spoznanj splošno razširjeno v ekonomiji. Če bi bilo temu tako, potem se ne bi ustanovilo posebno evropsko združenje ekoloških ekonomistov. Prostorska in okoljska sociologija izmed vseh socioloških disciplin najbolj upoštevata naravno in fizično okolje.

Mlinar na mnogih mestih v svoji knjigi razkriva konflikt različnih interesov zaradi omejenosti fizičnih danosti v prostoru. S tem prispeva k uveljavljanju tistega načina mišljenja, ki je nujen za novo paradigmo razmerij med naravo in družbo.

4. Avtor ima izreden smisel in sposobnost ne samo, da razkriva obče v konkretnem in obratno, ampak kar je še težje, prevaja obče v konkretno in konkretno v splošno.

5. Različna teža in pomen bogastva empirične raznovrstnosti sta avtorja vodila k vključevanju izvora informacij iz nestandardiziranih intervjujev. Z njimi je poskušal »razkriti bogastvo individualne in skupinske raznovrstnosti« (Mlinar, 2008: 423). Na ta način je Mlinar opravil razgovore in imel stike z več kot 1000 osebami. Lahko si mislimo, kolikšen čas in trud je zahteval takšen pristop.

6. Avtor tudi presega razširjeno akademsko strokovno zaprtost nasproti politični sferi ter na primeru teritorialne organiziranosti Slovenije opozarja na neživljenjskost in togost kriterijev ustanavljanja novih občin. Mlinar daje splošno politično oceno, ko ugotavlja, da gre v Sloveniji »za poudarjeno ločevanje med neposredno in predstavniško demokracijo, kakršno ne sodi v informacijsko dobo« (Mlinar, 2008: 388). Teoretično in empirično utemeljuje politiko vključevanja, ne pa izključevanja. To kar pogrša v Kopru (2008: 77), manjka bolj ali manj marsikje v svetu: iskanje stičišč med nasprotnimi si usmeritvami. Slovenska politika mora po avtorjevi sodbi preseči vztrajanje in delovanje »po starem državnocentričnem vzorcu« (Mlinar, 2008: 390).

7. Mlinar ne odkriva samo konfliktnosti interesov in nasprotja v mnogih trendih, ampak tudi trende, v katerih se presegajo ta nasprotja. Tako glokalizacija pomeni hkrati krepitev globalnega in lokalnega.

8. Vse delo prežema velika tradicija mišljenja od Heraklita, Lao Tseja, Čuang Tseja do Hegla, Marxa in čez, ki je iskala enotnost v različnosti in različnost v enotnosti ter je navzoča pri vseh velikih mislecih. To se sliši enostavno. Je pa zelo težavno, to miselno držo prepričljivo uveljavljati v konkretnih problemih in vsebinah. Mlinar v tem uspeva. Vsako ustvarjalno mišljenje je tudi mišljenje enotnosti v raznovrstnosti, raznovrstnosti v enotnosti in celote v podrobnostih. V takem načinu mišljenja živi starodavna modrost, ki je izražena v verzih.

Ta vednost, ki upošteva le
podrobnost in celote ne
ne vzroka ne resničnosti,
ta ozka vednost lena je.
(Bhagavadgita – Gospodova pesem XVII, 22: 99)

Ni nujno, da je takšna vednost lena, lahko je nasprotno zelo delovna. Fizik Max Planck je vprašal raziskovalca, ki je stalno eksperimentiral v laboratoriju, kdaj ima čas za razmišljanje.

Zaradi navedenih in drugih odlik je knjiga Mlinarja ne samo v slovenskem, ampak tudi v svetovnem merilu izreden vrhunski prispevek na področju prostorske sociologije ter vzor teoretičnega in metodološkega pristopa v sociologiji sploh.

Trajna rast in trajnostni razvoj

Študija za Rimski klub Meje rasti (Meadows, D. H. et al., 1972, 1992, 2005), ki je izšla leta 1972, torej pred 38 leti, je v temelju pretresla vladajoče predstave o možni trajni ekonomski rasti na našem prostorsko omejenem planetu, z omejenimi obnovljivimi in neobnovljivimi naravnimi viri, z omejenimi ekosistemskimi storitvami in z omejenimi zmogljivostmi za neškodljivo koncentracijo onesnaženja.

Popolnoma se lahko strinjamo z občo ugotovitvijo Mlinarja, da prostor postaja dragocena dobrina, in da se proces individualizacije in globalizacije spopada s fizičnimi, okoljskimi mejami rasti (Mlinar, 2008: 12, 14). Pričakovanje vse večje individualne svobode in samostojnosti se tako sooča z nasprotnimi težnjami. Vse večja gneča mrtvih na pokopališčih je zrcalna slika vse večje gneče živih. Gnečo na pokopališčih se presega s tehnično

rešitvijo (kremiranjem). Tudi za rešitve posledic gneče živih se uveljavljajo in ponujajo različne tehnične rešitve, ki pa trajno ne morejo zagotoviti paradigme rasti. Možno pomanjkanje vode, hrane, energije bo fizični prostor polnilo z drugačno družbeno vsebino. Izredno pomembna se mi zdi v tej zvezi avtorjeva naslednja misel: »Ekološke meje rasti nakazujejo hkrati meje individualizacije in globalizacije bivanja in gibanja z vidika prostora in časa« (Mlinar, 2008: 18). Priznanje meje rasti ne pomeni konca svobode, demokracije, razvoja, ustvarjalnosti. Z mejami rasti se moramo odreči svobodi izbire v določeni smeri in na določenem področju, zato pa jo lahko ohranimo, zavarujemo ali celo razširimo na drugih področjih in v drugih smereh. Samo pomislimo, kako se bo za mnoge ljudi spremenila svoboda, ko bodo, oziroma so že delno, nastopile globalne podnebne spremembe antropogenega izvora. *Sedaj se vrstijo prispevki v dnevnem časopisju tako pri nas kot v svetu z mnenji strokovnjakov, ki temu nasprotujejo in trdijo, da so te naravnega izvora.* (Kramžar, 2010). Ekologi, naravovarstveniki in okoljevarstveniki ne trdijo, da so bile vse pretekle podnebne spremembe antropogenega izvora. Če so v preteklosti za te spremembe bili ključni naravni dejavniki, pa to še ne izključuje, da so v industrijski civilizaciji postali *odločilni antropogeni vzroki, kar pa ne zanika, da so še vedno dejavni tudi naravni vzroki.*

Priznanje meje rasti zahteva drugačno razumevanje razmerja med globalizacijo, individualnostjo in svobodo. Meje rasti vključujejo meje svobode človekovega ravnanja z naravo. Drugače povedano, to pomeni meje svobode človekove proizvodnje entropije. Vsako človekovo spreminjanje narave in tehnična raba njenih virov vključuje entropijo. Kulturne, rekreativne, potovalne, gradbene, potrošniške, proizvodne in druge aktivnosti so povezane s proizvodnjo entropije. Tudi za pojav mislečega človeka (*homo sapiensa*) je bila plačana entropična cena. Sive celice velikih možganov porabijo 22-krat več energije kot ekvivalentna mišična masa v mirujočem stanju. Samo misleči človek je razvil tehnologije, s katerimi se je povzpел na vrh pospešene produkcije entropije. Grozeče podnebne spremembe antropogenega izvora z nepredvidenimi družbenoekonomskimi posledicami so v bistvu entropična rezultanta razvoja industrijskih družb, katerega je omogočila energetika fosilnih goriv (Kirn, 2008, 2008a).

Človekova ustvarjalnost ima entropično razsežnost in te nikdar ne smemo odmisli. V njej sta vedno na delu bog Višnu in bog Šiva. Človeški napredek je neizogibno povezan z rabo energije in s tem tudi z njeno »senco« (entropijo). Tako evolucija na različnih področjih kot tudi tehnični napredek sta ujeta v povratno povezavo ustvarjalnosti in entropije. Gre za ustvarjalnost entropije in za entropijo ustvarjalnosti. Ta povratna zanka na neki ravni civilizacije neposredno vzpostavlja meje rasti in s tem tudi meje svobode ter ustvarjalnosti, v kolikor sta povezani z rastjo. Naša civilizacija rasti se na globalni ravni hitro približuje tem omejitvam. Čeprav bo mogoče zelo kmalu,

kot napoveduje biotehnolog Craig Venter, laboratorijsko ustvariti živo materijo, enocelično obliko življenja, pa nikoli ne bo mogoče ustvariti same materije in energije. Lahko pa jo bo ustvarjalno preoblikovati, kombinirati, rekombinirati in tako pridobiti nenavadne in zelene lastnosti materialov ter pridobiti drugače in druge vire energije. Uvid v to, kaj ni možno, predstavlja najgloblje filozofsko-znanstveno spoznanje. Človekova ustvarjalnost se usmerja v to, kaj je možno. Možno je ustvariti življenje, nikdar pa ne bo mogoče preprečiti njegovega staranja in smrtnosti, čeprav ju bo mogoče odmikati. V zvezi s sedanjim laičnim in strokovnim zanesenjaškim pričakovanjem nesmrtnosti je še vedno pomembna Heglova filozofska misel, da če bi bil vzrok smrtnosti v posamičnem, bi ga bilo moč obvladati. Ker pa je vzrok v celoti, v bistvu življenja pa to ni mogoče. Tudi zakon entropije navrže omejitve ustvarjanja možnega. Popolnoma utopična so razmišljanja, da se lahko z informacijami ustvarjalno prepreči entropija. Lahko se jo samo zmanjša, ne more pa se jo ukiniti. Ravno to zmanjšanje zahteva veliko novih znanj in idej za nove praktične rešitve. Mnogi verjamejo, da bo možno odpraviti entropične razsežnosti družbenega napredka. Prepričanje, da je entropijo mogoče popolnoma preprečiti, je staro in seže nazaj do Maxwelllovega demona v 19. stoletju. Vse možne zamisli niso realno tehnično izvedljive. Zmotna je naslednja predpostavka takega »ustvarjalnega« mišljenja: vse kar se da zamisliti, je tudi uresničljivo. Pogosto niso problematične posamične rešitve »zelenih« tehnologij in njihovih nenamernih posledic. To postanejo šele, ko se upošteva širši ekološki kontekst, in ko gre za množično uporabo ter proizvodnjo novih tehnologij. Možno je, da je spoznana realnost, na primer kozmološka, bolj presenetljivo nenavadna od zamišljene. Za neomajne tehnične optimiste Singularity University, snovalce geoinženiringa in vizionarje udejanjanja možnosti genske tehnologije (Trontelj, 2010; Kirn, 2007) bi bilo mogoče koristno več entropičnega razmišljanja, seznanitev s Heideggerjevim razumevanjem tehnike (Heidegger, 1967) in upoštevanje naslednje stare kitajske modrosti.

Kdor hoče samo dobro brez zla,
red brez nereda,
ta ne pozna načel nebes in zemlje
in ne ve, kako so povezane stvari.

Lep primer nepoznavanja ali zamolčanja javnosti kako so povezane stvari, je uporaba redkih zemeljskih elementov za gradnjo vetrnih turbin. Pridobivanje teh elementov je povezano s silnim ekološkim razdejanjem na kitajskih poljih in v rekah. Tako pridobljena energija iz obnovljivih virov ne more biti trajnostna, če pa je odvisna od neobnovljivih in povrh vsega še redkih virov (Bradsker, 2009). S podobnimi paradoksi povezave dobrobiti

in neželenih učinkov se srečamo pri uporabi biogoriv (Rogelj Petrič, 2008) biotehnologije in nanotehnologije.

Človek ustvarjalno odkriva in udejanja znanstveno-tehnične možnosti znotraj sveta fantastično raznolike dejanskosti. Udejanjanje sveta možnega izpodriva in degradira svet dejanskega. Ker so meje nemožnega oddaljene, se zdi, da so praktično nepomembne. Pa temu ni tako, ko postajajo družbene in ekološke meje rasti vse bolj manifestne.

Z industrijsko obliko napredka postaja »senca« (entropija) vse vidnejša, vse daljša in vse temačnejša. Temeljni problem je v tem, kako zadržati in uveljavljati napredek, da bi bila njegova entropična »senca« (neželene družbene in ekološke posledice) čim krajša. Ob sedanjih ekoloških posledicah rabe in pomanjkanja energije ta prometejska naloga angažira velik ustvarjalen znanstveni in tehnični potencial človeštva. Na »kraljičino senco« (entropijo-W.Ostwald) je človek, kjer jo je zaznal, že davno spontano in zdravorazumsko reagiral na najrazličnejše načine. Tako na primer ni gradil hiše na najbolj rodovitni zemlji. Na pojav okoljskih standardov, okoljske zakonodaje in predpisov ter ekoloških/okoljskih gibanj lahko gledamo tudi kot na prizadevanje za zmanjšanje entropije napredka ali celo kot na prizadevanje za priznanjem meje rasti. Veliko tveganje in negotovost je v tem, da tudi znanost še ne more reči, kako velika je lahko »kraljičina senca«. Pri globalnih podnebnih spremembah je znanost dopustno velikost te sence dokaj natančno ugotovila, na drugih področjih pa ne, na primer, kako veliko je lahko zmanjšanje biotske pestrosti. Zaradi narave samega predmeta kljub informacijski tehnologiji, bolj organizirani statistični službi in večji zanesljivosti podatkov o globalni obremenitvi okolja/narave ne bo možno spremeniti sedanje makro družbenoekološke scenarije v eksaktne prognoze. Zaradi prisotnosti kaotičnosti in nelinearnosti postajajo same dosedanje »trde znanosti« »mehkejše«.

Vse očitneje se kažejo meje rasti entropične paradigme industrijske družbe. Vse nujnejši je prehod k drugačni entropični paradigmi. Ta preobrat bo dramatično družbenoekološko izsiljen ali pa bo z velikim demokratičnim soglasjem tehnično inovativno in družbenovrednotno uveljavljen. Takšen prehod predstavlja sedaj trajnostni razvoj, ki sicer ne more biti anti-entropičen, je pa lahko manj entropičen in družbenoekološko sprejemljivejši. Dolžina trajnosti entropičnega razvoja je odvisna od razpoložljivosti naravnih virov, entropičnih posledic njihove rabe, znanstvene in tehnične ustvarjalnosti ter družbene sprejemljivosti ekoloških posledic. Evropski minimalni ekološki cilji »3 x 20« ne pomenijo priznanja meje rasti, ampak nadaljevanje paradigme rasti, toda na drugačnih predpostavkah.

Rast naj bi se trajno nadaljevala v nizkoogljični družbi z okoljsko zelenimi tehnologijami. To je značilno za sodobno antientropično praznoverje. Treba je spremeniti oboje: ne samo tehnologijo, ampak tudi rast ter z njo

povezane vrednote in način življenja. Zelene tehnologije in zelene ekonomije so nujne, toda niso brez neželenih in nepredvidljivih posledic. Velika iluzija je, če se teh ne vidi ali pa se jih celo ideološko ne prizna in prikriva. Povsod iščejo izhod iz sedanje finančno-ekonomske krize v vzpodbujanju in obnovi rasti. Za cilj izhoda iz krize sta si EU in Slovenija postavili vzdržno gospodarsko rast. Ta dolgoročno ni možna, zato je to napačen cilj, ki bo prinesel veliko človeškega trpljenja Sloveniji, EU in celotni civilizaciji. Videti je, da tudi ni možno, da bi mala Slovenija sprejela za izhod iz krize drugačne paradigmatike odločitve kot celotna EU in svet. Trajna rast vodi v ekološko in socialnocivilizacijsko katastrofo. Politične in gospodarske elite pa nas prepričujejo, da je trajno vzdržna ekonomska rast možna in vodi k blagostanju vseh ne pa v družbenoekološko katastrofo. Kazno je, da se vizijo blaginje brez količinske rasti razglša za levičarsko ideologijo, namesto da se v njej vidi nujnost spremembe sedanjega načina produkcije, porabe ter delitve ustvarjenega bogastva (Plut, 2010).

Težko si je zamisliti, kako silovit bo obrat v mišljenju, potrebah, celotnemu načinu življenja sploh, ko iz ekoloških razlogov ne bo več mogoče iskati rešitve v smeri trajne rasti. Sedanje politične, finančne, podjetniške, naravoslovne in tehnične elite ne verjamejo, da bi nas tudi vzdržna in ne samo eksponentna klasična industrijska rast vodila v družbenoekološki propad. Oklepajo se gesla: rast ali nazadovanje. Bodoča nerastoča ekološka družba je ustvarjalna, nizkoogljična in nizkoentropična. Že sedanje okoljske tehnologije sodijo med »science based technology.« Po investicijah v razvoj okoljske tehnologije je ta v Nemčiji že prehitela kemično. V globalni ekološki družbi bo ohranjena konkurenčnost, deregulacija, toda znotraj socialnih in ekoloških kriterijev.

Nizka je še družbenopolitična ozaveščenost entropične razsežnosti družbenega razvoja. Sveta brez rasti si sedaj večina ekonomistov in politikov ne pri nas in ne v svetu še ne more predstavljati. Za njihov način razmišljanja je odločilen aksiom, ki zagotavlja stalno razširjajočo se spiralo: rast potrošnje → rast produkcije → rast investicij → rast zaposlenosti → rast blaginje → rast ... Upad rasti naj bi vodil v ekonomsko, socialno in politično krizo. Ne vidi pa se in ne prizna, da ravno rast vodi v ekološko ter posledično prej ali slej v ekonomsko, socialno in politično krizo. Ko se v aksiom stalne rasti vključi narava s svojimi omejenimi obnovljivimi in neobnovljivimi viri ter ekosistemskimi storitvami, se spremenijo vsa razmerja v tej razširjajoči se spirali rasti. Namesto rasti vstopi koncept ustaljenosti, trajnosti, vzdržnosti, entropičnosti ... Nova paradigma zahteva veliko znanstvene, tehnične, filozofske, etične in politične ustvarjalnosti. Priznati pa je treba, da je ponekod v svetu na nekaterih področjih še potrebna rast. Dolgoročno je za obstoj civilizacije ogrožajoča ustvarjalna ekonomska rast, ne pa ustvarjalna nerast. Veliko ustvarjalnosti in domiselnosti zahteva tudi prehod k nizkoentropični

tehnologiji in energetske neintenzivnemu načinu življenja, k ekosocialni trajnostni družbi. Toda vse kaže, da bodo politike tržnih družb nadaljevale z rastjo, dokler bo to možno in bodo vsa spoznanja in opozorila meje rasti imela ne samo za čudaška in utopična, ampak celo za škodljiva. Odprto ostaja vprašanje, koliko lahko majhni družbenoekonomski sistemi uresničujejo trajnostni razvoj, če pa njihovo širše okolje, to je veliki družbenoekonomski sistemi, uveljavljajo rast. Tudi če majhni vsaj kot vzor uspevajo v trajnostnem razvoju, pa je njihov vpliv na globalno, planetarno trajnost zanemarljiv. Trajnostni razvoj je za sedaj najbolj primeren odgovor, toda vseeno bo potrebno vedeti, kakšna in kolikšna je entropija produkcije ter porabe na lokalni in globalni ravni.

Pogosto se kot vzor povečuje individualni prispevek k uveljavljanju ekološke paradigme in spremembi življenjskega sloga, a podcenjuje se pomembnost makroskopskih družbenopolitičnih odločitev in usmeritev. Obstaja usodna soodvisnost na obeh ravneh sprememb. Vzemimo na primer ločeno zbiranje komunalnih odpadkov. Če se vzpostavi sistem ločenega zbiranja, potem je odvisno od ozaveščenosti posameznikov, ali bodo ponujeno možnost uresničevali ali ne. Lahko pa je obratno velika pripravljenost na strani posameznikov za ločeno zbiranje komunalnih odpadkov, a ga ne morejo praktično uresničevati, ker ni vzpostavljen sistem. Z individualnim pristopom ni mogoče uspešno reševati in preprečevati vseh okoljskih problemov. Noben redukcionizem ni trajno uspešen in tudi ne ekološki/okoljski. Znanost in družba imata številne raznovrstne probleme, obstaja pa ena posebnost splošnega ekološkookoljskega okvira družbe: njegova radikalna sprememba zadeva vse pore družbenega življenja. Pomen tega okvira je podoben vseobči navzočnosti generičnih tehnologij, kot sta na primer informacijska in genska tehnologija.

Pogosto je težava predvideti možno nevarnost že v tem, da se niti ne prizna obstoj »sence« ali pa se jo podcenjuje (na primer pri množični gradnji bodočih jedrskih elektrarn, uporabi genskih tehnologij, nanotehnologij, biogoriv idr.). Najnovejša naravoslovna dognanja o nezadržnem procesu segrevanja našega planeta so dramatična. Nobene politične volje pa ni ne pri nas, ne v EU, ne v svetu za bolj radikalne ukrepe, da bi se spremenil sedanjí družbenoekološko netrajnosten način življenja. Vsa pozornost se osredinja na posledice povečanja povprečne globalne temperature podnebja in na ukrepe prilagajanja, ne pa na temeljne družbene vzroke, ki so vodili in še vodijo k tem posledicam. Volitve v evropski parlament leta 2009 so pokazale, da ekološke/okoljske zadeve niso še noben pereč družbenopolitični problem za volilno telo v mnogih evropskih državah. Zelene stranke so dobile zelo majhen odstotek glasov.

Gotovo gre za velike družbene spremembe, ki jih prinašajo sodobne tehnologije, še zlasti informacijsko-komunikacijske. Pozorni pa moramo biti

tudi na smer tehnoloških sprememb, ki jih narekuje in spodbuja družbeno-ekološki kontekst. Lahko bi se celo reklo, da bo od zadnjega odvisna njihova širitev in uveljavitev. Mlinar opozori na dvojnost sodobne tehnologije: kot temelj večanja individualne svobode in kot temelj večanja nadzora in izgube zasebnosti. Katero od teh možnosti bo človek izkoristil in uveljavil, bo odvisno predvsem od človeka samega, od moči in interesov družbenih akterjev. V družbenem pogledu ostaja vprašanje možnega izbora tehnologij glede njihovih družbenih, etičnih in ekoloških posledic. Ima pa tehnologija še vrsto drugih dvojnosti. Tako je na primer lahko orodje za nadzor in zmanjšanje onesnaženja, povečuje učinkovitost ter gospodarno rabo energije in materialov, lahko pa pospešuje obremenitev okolja, ko večja hitrost pretoka energije in materije v družbi. V prvem primeru izstopa politična, etična dvojnost tehnologije, v drugem pa ekološka.

Ne samo pri tehnologiji, ampak tudi v Mlinarjevem razumevanju okolja nastopa dvojnost, ki se kaže na globalni ravni družbenoekološkega razvoja: enkrat se okolje kaže kot fizična danost z omejitvami, drugič pa kot izziv človeku za njegov aktivni odnos do okolja. V razvoju se je človek stalno ustvarjalno prilagajal in spreminjal lokalne fizične omejitve okolja. Ustvarjalni človekov odnos do okolja in narave pa pri današnjem številu ljudi in njihovem materialnem standardu ne odpravlja ekofizičnih meja.

Meje rasti se pokažejo različno hitro na ravni soseske, mesta, države, regije in kontinentov. Zaradi globalizacije in svobodne trgovine pa verjetno nastopijo najkasneje na ravni celega planeta. Ker imajo različne skupine ljudi različne koristi od rasti, je različna tudi njihova odzivnost na rast in meje rasti. Mlinar odkriva različno odzivnost skupin na rast Luke Koper, odvisno od tega, ali so ljudje zaposleni ali ne v luških dejavnostih, ali so deležni ugodnosti in dobička rasti. Avtor se zavzema za rast, ki vključuje tako vzpodbujanje kot omejevanje (Mlinar, 2008: 333). Na tem mestu ali kje drugje bi bilo smiselno in potrebno razmejiti rast od trajnostnega razvoja, saj ne samo nekateri politiki, ampak celo nekateri naravoslovci in družboslovci izenačujejo oboje. O trajnostnem razvoju se govori kot o okoljski trajni gospodarski rasti. To sodi med bistroumne neumnosti (*oxymoron*).

Koncepcija trajnostnega razvoja je bila vsesplošno sprejeta na svetovnem vrhu v Rio de Janeiru leta 1992, toda eksponentna ekonomska rast se je kljub temu nadaljevala do sedanje globalne finančne in gospodarske krize. Imajo ne samo pomanjkljivo, ampak tudi napačno koncepcijo trajnostnega razvoja in kriterijev trajnosti, ko jo istovetijo s trajnostno vzdržno rastjo. Formula trajnostnega razvoja je: drugače isto in zadosti drugačnega, oboje pa mora biti trajno usklajeno z zmogljivostjo ekosistemov. Če to ni mogoče, se mora zmanjšati in spremeniti obseg zadostnega. To nujno vključuje družbeno prerazdelitev zadostnega. Kriteriji zadostnega so družbeno-zgodovinski in ekološki. Ekološke obremenitve so sicer družbeno in tehnološko

posredovane, toda njihove omejitve ob stalni ekonomski rasti ni mogoče v nedogled odmikati s tehnološko inovativnostjo.

Stalna rast zaznamuje našo dobo kot dobo ne-umnosti. Ko sem si 9. januarja 2010 v mali dvorani kina Dvor ogledal film Doba neumnosti, sem vse bolj prepričan, da se ne bomo rešili, čeprav bi se še lahko. Obisk filma kaže na nizko ekološko ozaveščenost Slovencev, kar je v nasprotju z dokaj visoko izraženo načelno ekološko ozaveščenostjo v anketah Slovenskega javnega mnenja (Kirn, 2004). Osnovno vprašanje sodobne civilizacije je, ali se lahko živi dostojno človeško z nerastjo? Odgovor je pritrdilen, če pravočasno spremenimo svoj življenjski slog, vrednote ter politično, ekonomsko, znanstveno in tehnično ustvarjalnost preusmerimo k temu cilju. Janez Potočnik je v evropskem parlamentu leta 2010 dejal, da bo Evropa zelena ali pa je ne bo, da bo naš planet ostal moder ali pa ga ne bo. Če ne bo prišlo do radikalnega obrata v dosedanji paradigmi rasti, se bo uresničil zadnji del Potočnikove izjave. Bojim se, da smo vlak že zamudili in naše otroke in vnuke čaka zelo tragična usoda. Nekdaj so vladajoče komunistične skupine uničile projekt socialistične družbe, sedaj pa bodo verjetno nacionalni in globalni interesi kapitala ter politične, finančne in podjetniške elite preprečile prehod k ekosocialni trajnostni družbi.

350

Vse bolj bo potrebno ustvarjalno, ne pa preprosto formalno administrativno omejevanje. Standardi dopustnega onesnaževanja zaenkrat še omogočajo ekonomsko rast in tehnični napredek. Brez te dopustnosti, ki je hkrati tudi omejevanje in varovanje, ne bi bilo ekonomske rasti in tehničnega napredka v 20. stoletju. Kljub mejam dopustnega onesnaženja smo zdrsnili v ekološko krizo in v globalne podnebne spremembe. Treba se je zamisliti nad to dopustnostjo, ne pa jo vzeti za samoumevno ter dolgoročno varno. Kako bo z ekonomsko rastjo in tehničnim napredkom, če bo družbeno soglasje o dopustnih standardih onesnaževanja vse šibkejše? Deklarativno se tako pri nas kot v svetu veliko govori o trajnostnem razvoju, a nadaljujejo se trendi, ki ga izključujejo. Tako na primer proizvodnja orožja porablja velikanske količine neobnovljivih, dragocenih naravnih virov, prav tako »moralna« amortizacija potrošnih dobrin in produkcijskih sredstev, nizke stopnje recikliranja nekaterih materialov idr. Mnogi trendi v obstoječi realnosti so v nasprotju z interesi trajnostnega obstoja človeštva v naravi.

Kriza rasti in kriza kapitalizma

Ko je Mlinar pisal knjigo pred 5 leti, še ni bilo finančno-ekonomske krize v svetu in pri nas. Z njo nastopajo mnoge omejitve. Bliža se leto 2012, ko naj bi izšla, kot je napovedano (Meadows, 2005: XXII.) 4. izdaja Meje rasti. Vsiljuje se povezava sedanje ekonomske, finančne krize s koncepcijo meje rasti. Kriza bi morala biti vzvod za menjavo paradigme razmerij med naravo

in družbo, med ekonomsko rastjo in naravo, ne pa za strategijo ukrepov, kako naj bi se čim prej vrnili k paradigmi rasti. Tako se sicer obnašajo vse vlade po svetu, vse politične, finančne, podjetniške, ekonomske, znanstvene in tehnične elite, kar pa ne more biti dobro za ljudi, ki živijo v naravi in od narave. Opravka imamo z nezaslišano družbenoekološko iluzijo: obnova rasti produkcije in porabe predstavlja izhod iz sedanje krize ter vzpostavitev trajnovzdržnega svetovnega gospodarstva. Ta povratek je lahko samo kratkotrajen in dolgoročno nevzdržen. Rast naj bi bila po sedanji krizi mogoče počasnejša za velike znanstvenotehnološko razvite ekonomije. Mnogi ekonomisti, bančniki, podjetniki, politiki po vsem svetu so mislili, da bo povpraševanje nenehno raslo (Rant, 2009). Avtorji Meje rasti, ekološki ekonomisti, ekologi in drugi pa že desetletja vedo, da to trajno ni možno. Alternative sedanji globalni finančnoekonomski krizi ne morejo biti kakšni socialistični ali komunistični recidivi preteklosti, ki so obljubljali raj na Zemlji. Nobenega raja, ne takšnega ne drugačnega, trajno ne more biti v entropičnem svetu. Zaradi tega pa še ni nujno, da bi moral biti pekel. Lahko imamo trajno skromno, dostojno človeško življenje vseh. Nobeden ni reven, ker nobeden ni bogat in potraten. Če niso zadovoljene osnovne potrebe po stanovanju, obleki, hrani, ogrevanju ter plačane položnice, potem si ljudje najbrž ne morejo privoščiti potovanj, obiska kulturnih prireditev idr. Samo večja enakost v materialni blaginji, ne v revščini, je ob ustreznih družbenopolitičnih razmerah lahko temelj množične duhovne ustvarjalnosti in neenakosti, skratka raznovrstne individualizacije. Prehod k družbenoekološki paradigmi zahteva več modrosti, več inovativnosti, več miselnega in praktičnega ustvarjalnega obnašanja, kot pa vračanje k paradigmi rasti. Zasuk k novemu načinu življenja izključuje vsak fundamentalizem in dogmatizem, vsako ideološko in utopično preproščino. Kapitalizem je nesporno prevladujoča svetovna realnost, ni pa treba, da to družbeno dejstvo sprejememo kot večno nujnost in edino možnost. Neoliberalni ekonomisti pravijo, da bi bil trg sposoben sam ponovno vzpostaviti porušena ravnotežja (Dupin, 2009). To je možno, toda vprašati se je treba, za ceno kakšnih razsežnosti človeške tragedije in socialnih konfliktov.

Kako se bo na primer razreševalo nasprotje med procesom globalizacije in zahtevo po lokalni samooskrbi, ki je vključena tudi v Agendo 21? Pri kmetijskih produktih bi bilo lahko dokaj preprosto. Gotovo ni smiselno v Slovenijo uvažati česna iz Kitajske ali Nove Zelandije, je pa smiselno uvažati banane iz Afrike in Latinske Amerike. Takšna selektivnost uvoza je ekološko smotrna in bo vse nujnejša. V tej zvezi bi se lahko še vprašali in raziskovali, kako bo cena energije vplivala na sedanje tokove ljudi in dobrin. Višji energetske transportni stroški in globalizirani okoljski in socialni standardi na višjih, ne pa na nižjih ravneh, bodo naredili mnoge uvožene produkte za cenovno nekonkurenčne. Tako bo postal takšen neuvoz ne samo ekološko, ampak tudi ekonomsko

smotrni. V sistemu globalne svobodne trgovine največ izvažajo najbolj uspešni. Narava samooskrbe stopa v ospredje, ko logika ekonomske uspešnosti in svobodne trgovine zadene na ekološko nesmotnost.

Sedanja kriza aktualizira razprave o trgovskem protekcionizmu nasproti prevladujoči praksi globalizacije svobodne trgovine. Zopet ne gre za načelno izključevanje obojega. Potrebna je tako zaščita določenih področij, zlasti s stališča ekonomsko šibkejših, kot tudi svoboda po drugih vidikih. Izključujoči trgovski protekcionizem ali celo vojne ne predstavljajo nobene rešitve, ampak lahko le še povečajo agonijo in tragedijo. Rešitev je v prehodu k novi kakovosti, novi družbenoekološki razvojni paradigmi.

Tudi rast kapitalizma zadeva na svoje družbene in ekološke meje. Kritika njegovih meja je pri nekaterih tvorcih samostojne Slovenije in s tem tudi različice slovenskega kapitalizma postala predvsem moralna ter tu in tam v kakšnih povezavah sramežljivo politična. Hoče se poštenu kapitalizem in prave kapitaliste. Ali ni sedanja svetovna finančno-ekonomska kriza nastala ravno v osrčju pravega kapitalizma? Mar tam obstajajo samo špekulanti, ne pa tudi »pravi kapitalisti«? Kritika meje rasti sodobnega kapitalizma ne more biti samo moralna, ampak tudi politična, ekonomska in ekološka. V tem primeru ne gre za izključevanje, ampak za vključevanje in dopolnjevanje ravni kritike. Pri nas in v svetu prevladuje v množičnih medijih razlaga sodobne finančne in ekonomske krize s psihološkimi, moralnimi, fiziološkimi in fizikalnimi pojmi, kot so: nezaupanje, zasvojenost, pohlep, pomanjkanje solidarnosti, kreditni krč, počenje balona in podobno (Mencinger, 2009). Neka družbena realnost je zajeta in ponazorjena v teh pojmi in prisposodobah, še več pomembnih razsežnosti pa je izpuščenih in prikritih.

Tisti, ki neomajno verjamejo v zdravo naravo kapitalizma, v njegov odporni imunski sistem, ki je preživel že mnoge pretrese, pravijo, da sedaj ne gre za krizo kapitalizma, ampak za krizo v kapitalizmu (Turk, 2009). Večina kritik kapitalizma pri nas niti ne dosega ravni nadškofa Reinharda Marxa v Nemčiji. Ta ostro obsoja posledice kapitalizma, »a je skrajno previdna, kar zadeva samo načelo sistema« (Umbrecht, 2009). Previdnost nadškofa Marxa je razumljiva, saj gre za politično in vrednotno zelo pomembno zadevo. Razen redkih posameznikov prevladujoča večina v ekonomiji, pravu, sociologiji, novinarstvu, filozofiji ne zmore radikalnejše strokovne kritične družbene drže, ko propadajo številna, nekdanja uspešna podjetja, delavci pa že dva, tri ali celo štiri mesece ne dobivajo plače in podjetja za njih niso plačevala prispevkov za pokojninsko zavarovanje. Trenutno se odnos do radikalnejše družbene kritike in družbenih sprememb zelo lepo kaže pri vprašanju prostovoljne ali zakonske obvezne udeležbe delavcev pri dobičku podjetja ter pri oceni množičnih delavskih protestov. Ali gre pri njih za izražanje realnega nezadovoljstva in materialne bede ali pa gre le za politikantsko demagogijo?

Lastniki so izčrpali podjetja, si nagrabili premoženje, preživetje obupanih delavcev pa naprtili državi oziroma davkoplačevalcem in dobrodelnim organizacijam. Nekaterim zadostuje ugotovitev, da gre pri mnogih stečajih podjetij za pogoltnost lastnikov in nesposobnost menedžerjev. Lepe dohodke in nagrade imajo tudi menedžerji, člani uprave, nadzornih svetov in stečajni upravitelji. Takšna obnašanja so legalna v danem pravnem okviru, toda za večino ljudi so nelegitimna. Zaostreni socialni konflikti bodo prisilili, da se pravni okvir ekonomskega sistema spremeni tako, da bo legalno čim bolj sovpadlo z legitimnim. Pravni okvir je seveda mogoče spremeniti, toda za to ni dovolj političnega interesa in volje ne v poziciji in ne v opoziciji. Vsi ekonomski akterji se bodo obnašali bolj odgovorno in s tem tudi družbeno učinkovitejše, če bodo morali za svoje poslovne odločitve in njihove posledice materialno odgovarjati. Visoke dohodke in nagrade za dobre poslovne odločitve, od katerih imajo vsi koristi, naj se dopolni z negativnimi sankcijami za slabe poslovne odločitve, ki so v škodo zaposlenih.

Odpuščene delavce se tolaži z ideologijo, da izguba dela predstavlja izziv za nov, boljši začetek. Razmišlja se predvsem v kategorijah (ne)učinkovitosti, (ne)konkurenčnosti, nujnih razlikah v (ne)sposobnosti, (ne)demokraciji, (ne)pravne države in podobno, ne obravnavajo in raziskujejo pa se razmerja med delom – kapitalom in naravo. Prej ali slej bodo mogoče drugačne družbene razmere spodbudile družboslovje, da se obrne k tem odnosom in njihova spoznanja se bodo uveljavljala ne samo v stroki, ampak tudi v delavski in splošni družbeni zavesti.

Ponavljajoče se krize kapitalizma in njihovo reševanje kažejo tako na njegovo ranljivost, na protislovja njegove oblike napredka, na njegovo družbeno in ekološko razdiralnost kot tudi na njegovo prožnost, ustvarjalnost in trdoživost. Spraševati se je treba po družbenih, ekoloških mejah njegove prožnosti, ustvarjalnosti in družbenoekološke uničevalnosti. Dokler se ne podvomi v samo bistvo (načelo) kapitalizma, so zanj bolj ali manj sprejemljiva – odvisno od tega, za kakšen kapitalizem gre – razna ustvarjalno kritična razmišljanja o popravni razmerij med finančnim in realnim sektorjem, o večji globalni regulaciji finančnega področja, o uveljavljanju solidarizma, o večji vlogi civilne družbe, nevladnih organizacij, demokracije, o uvajanju in širitvi inovativnega podjetništva, o spoštovanju človekovih pravic, o vladavini prava, o novem razmerju med javnim, zasebnim sektorjem in državo, o partnerstvu med delom in kapitalom, o večji družbeni odgovornosti kapitala, kar vključuje tudi manjše odpravnine in nagrade menedžerjem, članom uprave in nadzornim svetom ... Rizman (2009) je posrečeno in duhovito primerjal sprevrnjeno razmerje med finančnim sektorjem in realno ekonomijo, ki ga je vzpostavila in poglobila neoliberalna ekonomska miselnost, z angleško prisposodbo o repu, »ki maha s psom«. Ne sme se podcenjevati naštetih prizadevanj za izboljšave in spremembe, toda treba se

je tudi spraševati o njihovi sistemski nezadostnosti. Po kateri poti se bo krenilo, ne bo odvisno samo od delavcev, njihovih sindikatov, civilne družbe sploh, ampak tudi od samega kapitala, parlamenta in vladnih politik. Padel je berlinski zid leta 1989, kar je izredno pomemben zgodovinski mejnik. Ne obstajajo pa samo zidovi v glavah, ampak tudi socialni zidovi, ki jih bo še težje znižati ali zrušiti. Brez tovrstnih znotrajsistemskih ustvarjalnih iskanj, izboljšav, kritik in nasprotovanj bo vsaka alternativa kapitalizmu dejansko regresivna in manj človeška, če pa jih upošteva in sprejema, pa ne bo. Skratka, regresivna in škodljiva je nostalgija po »realnem socializmu«. To pa še ne pomeni, da ni mogoč nikakršen socializem, nikakršna alternativa kapitalizmu in da je le-ta nujno regresivna ali utopična. Novi socializem 21. stoletja mora biti demokratičen in tržen. Mora spoštovati človekove pravice in pravno državo. Če je bistvo (načelo) kapitalizma izvor neželenih posledic, jih morajo reševati in blažiti država, nevladne organizacije, socialno podjetništvo ter različne dobrodelne organizacije in prireditve. Njihova funkcija je dvojna: blažiti družbene posledice kapitala, a hkrati s tem prispevati k njegovemu ohranjanju. Prvo je očitno, drugo pa ne. Prevladuje naslednja politična in ideološka drža: če se povečuje število revnih, brezposelnih, duševno bolnih, potem ne potrebujemo kakšne radikalne kritike družbenih odnosov, ampak več solidarnosti, dobrodelnih prireditev, socialnih trgovin, psihiatrov, več pravne države. Ne gre za to, da je preveč tovrstnih akcij, ali da so nepotrebne. Problematične so samo toliko, v kolikor so nadomestilo za kritike družbenega sistema in iskanje alternativ. Nekateri intelektualci vsako levo alternativo razglašajo za utopično. Ljudje se po tem konceptu delijo na sposobne in nesposobne, ne pa tudi na izkoriščane in izkoriščevalce. Ko se proizvodnja globalizira na ta način, da se njeni deli selijo v druge države, se pogosto poudari, da je razlog selitve v cenejši delovni sili, kar omogoči večjo konkurenčnost. Ne govori pa se o izkoriščanju, ki prispeva k večji konkurenčnosti in bogatenju lastnikov in uprave. Govorjenje o izkoriščanju je ideološka in demagoška drža, molčanje o njem pa je strokovno obnašanje. Govori se le o bajnih donosih, ne omenja pa se, da ti vključujejo tudi izkoriščanje. Ljudje v stiski imajo takojšnjo neposredno korist od naraščanja dobrotelne, ne pa od radikalne družbene kritike. Tako pri novem ekološkem kapitalizmu (ecocapitalism, natural capitalism) s človeškim obrazom kot pri novem možnem ekološkem socializmu (ecosocialism) s človeškim obrazom gre za izključevanje nekaterih ter vključevanje in spremembe drugih vidikov. Vsesplošna izključevalnost je bila značilnost in grobar ne samo »realnega socializma,« ampak vsakega totalitarizma. Če so že ideje dejanskih totalitarizmov ubijalske (Hribar, 2009; Turnšek, 2009), je potreben samo majhen miselni korak do zaključka, da so ubijalci tudi tisti, ki sedaj uporabljajo nekatere termine, kot so bog, vera, socializem, enakopravnost idr., ki so obstajali tudi v nekdanjih totalitarizmih. Taka izenačitev

lahko vodi v zločine. Tovrstno razmišljanje je v funkciji tiste ideologije, ki hoče humane, demokratične, radikalno alternativne ideje kapitalizmu razglasiti za neetične in ubijalske ter jih prepričati z zakonom in silo države. Kam lahko to vodi, so poučne izkušnje iz državnega udara Pinocheta v Čilu. »Da bi lahko preganjali nasprotnike brez usmiljenja, jih niso smeli dojemati kot državljane z morebitnimi drugačnimi prepričanji, temveč kot morilce, ki nameravajo ubiti tako njih kot njihove družine. S takšnim razčlovečenjem nasprotnika je načrt Z zbudil v vojakah sovraštvo, ki so ga nujno potrebovali za mučenje in ubijanje« (Magasich, 2009: 4). Vsako nasilje, naj bo desničarsko ali levičarsko, človeška bitja najprej razvrednoti, da bi jih lahko potem poniževalo, mučilo in ubijalo. Tudi teze o levih ali desnih razrednih sovražnikih, o ateistih kot nemoralnih ljudeh in podobno vključujejo razvrednotenje človeka. Če se ima pripadnike različnih razredov za sovražnike ne pa samo za državljane, ki imajo različno mišljenje, vrednote in cilje, potem so tudi radikalne družbene spremembe praviloma nasilne in krvave. Ideje, ki razvrednotijo človeka, etnične skupine (Jude, Rome idr.) ali cele narode, so že same po sebi ubijalske. Lahko pa so ideje na sebi humane in socialne, toda uporabljajo se sredstva za njihovo uresničevanje, ki vodijo v zločin. Tu smo pri znani tezi, da cilj posvečuje sredstva. So mar današnji verniki zločinci, če se je v imenu verskih idej in verskega totalitarizma počenjalo hude zločine? Ne! So mar sedanji socialisti in komunisti zločinci, če so se v imenu socialističnih in komunističnih idej teptale človekove pravice in se je pomorilo mnogo nedolžnih ljudi? Ne! Pričakuje se obsodba socialistične revolucije s strani njenih akterjev. To pričakovanje nima namena samo, da se obsodi nasilna sredstva revolucije v preteklosti. Še bolj je to pričakovanje v funkciji obsodbe možnih bodočih revolucij, to je preobrazbe privatne lastnine v družbeno. Nesprejemljive so socialistične, ne pa kapitalistične revolucije. Nesprejemljiva je radikalna preobrazba privatne kapitalistične lastnine v družbeno, ne pa obratno. Ni nobene nujnosti, da bi socialistične revolucije v prihodnosti morale biti nasilne in krvave. Govori se, da je novi socializem preveč tvegan, toda tudi novi, prenovljeni in globalno finančno reguliran kapitalizem ne predstavlja nobenega zagotovila, da ne bo prišlo še do hujših kriz, ker ga prežemajo sistemske razpoke in protislovja, ki jih ne odpravlja globalna regulacija in usklajevanje. Tvegan je torej tudi »novi kapitalizem« in ne samo »novi socializem«. Zgodovinske odločitve so tvegane. Ljudje vedno zavedno ali nezavedno izbirajo med tveganji. Odločili se bodo za eno izmed tveganj. V zgodovini je že prišlo do takih odločitev. Odločili so se za socializem in bili razočarani. Obrnili so se zopet h kapitalizmu in bili razočarani. Mogoče se bodo sedaj obrnili k novemu socializmu ali pa bodo vztrajali pri prenovljenem kapitalizmu. Nobeden tega ne ve. Zgodovina je samo »mehko« ne pa »trdo« predvidljiva. Vsak posameznik pa se bo odločal, komu naj da prednost, za koga naj se miselno in praktično zavzema.

Meje rasti v Kopru in v svetu

Mlinar na primeru širitve Marine Koper identificira obči pojav meje rasti. »Število plovil narašča, obalni prostor pa je omejen« (Mlinar, 2008: 290). Priznanje meje rasti in njenih posledic zahteva redefinicijo napredka, kar Mlinar (2008: 65) vidi zlasti pri izginjanju kulturne identitete podeželskih naselij in krajine. Pri Luki Koper pa razkriva dvoreznost tranzita: v gospodarskem smislu je to velika prednost, v okoljskem pa veliko breme. Ta dvoreznost, Janusova podoba napredka, se kaže tako na ravni globalnega družbenega razvoja kot tudi pri številnih posamičnih primerih na različne načine.

Mlinar upravičeno trdi, da se tudi zahteva Agende 21 po širjenju skupnega avtomobilskega prometa spopada s spontanimi težnjami po vse večji individualizaciji. Domnevam, da bodo ljudje sprejeli ekološko obnašanje za bolj eksistenčno nujno kot pa potrebo po individualizaciji. V takih razmerah bodo dali prednost varnosti, ne pa individualizaciji. To je podobno heglovski razlagi, po kateri je suženjstvo možno, ker ljudje bolj cenijo življenje kot svobodo. To na splošno drži, toda ne v vsakem primeru. Spomnimo se Prešernovih verzov »manj strašna noč je v črni zemlji krili, ko so pod svetlim soncem sužni dnovi.« Uporniki v trdnjavi Masada pred 2000 leti so se raje odločili za skupinski samomor kot za rimsko suženjstvo ali borci Pohorskega bataljona, ki so vsi padli v boju, niso pa sprejeli predaje in ujetništva.

Ker so obstajale možnosti in spodbude, da novoveški trend k individualizmu prevzema obliko egoizma, je rastoči egoistični antropocentrizem postajal tudi vse bolj ekološko razdiralen. Rastoči, gospodovalen antropocentrizem je izključujoč do drugih živih bitij. Jemlje jih zgolj kot sredstvo ali kot nevarnost, ki ogroža njegovo varnost. Ne izkazuje jim nobenega spoštovanja in jim ne prizna statusa moralnih objektov. Tu gre za veliko človeško izključevalnost, človeški šovinizem do drugih vrst. Spiralo družbeno-ekološke avtodestruktivnosti, gospodovalnosti in izključevalnosti je treba ukiniti. Ta spirala rasti se je običajno kazala v tem, kar je Mlinar izrazil s sintagmo širitve »še več istega,« ne pa v razvoju bogastva raznovrstnega. Popolnoma se lahko strinjamo z ugotovitvijo, da »glavne spremembe šele pričakujemo« (Mlinar, 2008: 2). Sprašuje se, kako smo pripravljeni na spremembe in nastop nelinearnosti. V tem stilu se lahko vprašam, ne samo koliko smo pripravljeni na nastop ekoloških sprememb in ekološke nelinearnosti, ampak tudi kakšna in kolikšna sredstva imamo na voljo ali pa jih moramo šele ustvariti, ne samo, da bi se prilagodili spremembam, ampak da bi tudi preprečili neželene ali vsaj zmanjšali njihov obseg in intenzivnost.

Značaj nelinearnih sprememb bi šel na roko postmoderni teoriji družbe, ki zanika možnost vsakega predvidevanja, ker ni več nobene družbene regularnosti. Mlinar se s tem upravičeno ne strinja. Konec je sicer togega determinističnega, ne pa vsakega predvidevanja. Tako se v okviru

makrodružbenoekoloških predvidevanj ne govori več o prognozah, ampak o možnih scenarijih razvoja. Kot v glavnem povsod, tako gre tudi pri družbenem razvoju za red v neredu in nered v redu. Na področju matematike se ta povezava izraža v pojmu determinističnega kaosa. Postmoderna družbena teorija ima v toliko prav, v kolikor iz nje izhaja zahteva po spremembi dose-danjega razumevanja predvidevanja, regularnosti, napredka, razvoja idr.

Svoboda in omejevanje

Mislím, da se bo zaradi prostorskih in drugih ekofizičnih omejitev vse bolj uveljavljál splošni vzorec omejevanja in reguliranja, ki ustreza temu, kar je Mlinar zapisal takole: »raznovrstnejše omejitve tega, kje, kdaj, kaj in za koga je nekaj dopustno ali nedopustno« (Mlinar, 2008: 74). Če se ima pred očmi hkrati svobodo in omejevanje, potem omejevanje svobode v eni smeri, na enem področju lahko pomeni več svobode v drugih smereh in področjih. Omejevanje ne pomeni torej nujno izključevanja svobode in svoboda ne izključuje omejevanja. Ne more se imeti samo svobode brez omejitev in samo omejitve brez svobode. V prvem primeru imamo neomejeno samovoljo kot svobodo, v drugem pa suženstvo in totalitarizem.

S problemom širitve Luke Koper in rastočim samoomejitvenim režimom prometa v Kopru, ki ga je tako plastično orisal Mlinar, se srečujejo marsikje v svetu. V tem smislu ves svet postaja na nek način Koper in Koper je povsod v svetu. To je tisti proces, katerega je Mlinar jedrnato izrazil z besedami podomačenje sveta in posvetovljenje domačega (Mlinar, 2008: 7). Podomačenje sveta kot primer dobre svetovne prakse med podjetjem in naravo, ki jo povzema in zahteva standard ISO 14001, ima tudi Luka Koper. V starem mestnem jedru Kopra je mogoče parkirati le s posebnimi dovolilnicami. Lahko se vprašamo, bi bilo več svobode brez takih strogih omejitev? Ne! Bilo bi samo več nemogoče gneče, kaosa in nereda tudi za same avtomobiliste. Na splošno, prometne predpise ne dojemamo le kot omejevanje, ampak tudi kot večjo svobodo in varnost. Kar je za nekatere svoboda, je za druge lahko slab zrak, hrup, pomanjkanje vode, pomor čebel, rib, ubijanje živali, zmanjšanje biotske pestrosti in večja revščina zaradi pohlepa po dobičku. Kar je za onesnaževalce svoboda, lahko za neposredno prizadete pomeni ogrožanje zdravja ali celo eksistence ali materialno škodo. Mora se pravno regulirati razmerje med svobodo enih in škodo drugih. Zaradi prostorsko-fizične omejitve ne more biti hkrati več svobode za avtomobiliste in pešce. V teh primerih ne gre za igro s pozitivno, ampak z ničelno vsoto. Če je danes, kot ugotavlja Mlinar (2008: 73), naseljevanje neposredno ob morski obali zaključeno, pa to za mnoge pomeni še ostanek svobode neposrednega dostopa do morja.

Alternative in kompromisi

Menjava paradigem vključuje alternativnost. Potrebne so tako alternative, kot iskanje rešitev med njimi. Mlinar pravi, da ne gre za alternative, ampak za iskanje vzajemnih, sprejemljivih rešitev v družbenookoljskih konfliktnih situacijah. To je produktivna demokratična drža. Potrebna bo tudi znotraj nove, družbenoekološke paradigme. Tudi tukaj bo treba iskati stičišče med ekološkimi, ekonomskimi, kulturnimi vidiki in interesi. Izhajanje iz možnega stičišča že predstavlja alternativo nasproti različnim, izključujočim se fundamentalističnim vidikom.

Izhajati je treba iz predpostavke vključevanja, da je stičišče vedno možno, čeprav ni vnaprejšnjega zagotovila, da je temu res tako v vsakem primeru. Ostaja odprto, koliko je to možno globalno in dolgoročno. V nekaterih primerih je kompromis možen in ga je treba iskati, v drugih primerih pa ne. Stališče izključevanja ima lahko velike socialne, etične, politične, ekonomske posledice. Pomislimo na možne posledice izključevanja v naslednjih trditvah: da je moralen lahko samo veren človek, da je vera v tega ali onega boga edino prava, da so ekonomski vzroki družbenih sprememb temeljni in edini, da se lahko samo v kapitalizmu uveljavlja svoboda, demokracija in spoštovanje človekovih pravic, da je demokratično družbeno soglasje možno le o kapitalistični privatni lastnini ipd. Vsesplošno vključevanje pa se mora varovati površnega eklekticizma. Vključevanje in povezovanje različnosti je nasprotje tako dogmatični načelnosti kot tudi breznačelnemu eklekticizmu. Načelna enotnost različnosti je lahko različno široko odprta. Včasih pa so različne rešitve in kompromisi možni samo znotraj drugačne paradigme, znotraj drugačnega okvira alternativ. Čeprav so lahko na primer različni prometni režimi mirujočega in mobilnega prometa, pa nobeden ne more odpraviti kritičnega pomanjkanja prostora ne v Kopru in ne drugod v svetu.

Če jo ustrezno razumemo, ne more biti sporna trditev Mlinarja, da ekologija ni le breme za ekonomijo, je lahko tudi ekonomska prednost (Mlinar, 2008: 339). Ta prednost je v tem, da podjetje z inovacijami poveča bolj učinkovito in gospodarno rabo energije in materialov, tako zmanjša onesnaževanje, a hkrati lahko zniža tudi cene svojih proizvodov in tako postane bolj konkurenčno. V tem primeru sta se dopolnila, ne pa izključila, ekonomski in ekološki vidik. Kljub temu neizključevanju pa še vedno ostaja problem onesnaževanja in obremenjevanja okolja, čeprav sedaj na nižji in bolj sprejemljivi ravni. Odprto ostaja, koliko je takšna pomiritev možna globalno, planetarno in časovno dolgoročno. Mislim, da trajno dopolnjevanje ni možno, v kolikor se vztraja pri trajni ekonomski rasti. Pri konceptu trajnostnega razvoja se včasih naleti na zelo poenostavljeno predstavo kompromisa med ekonomsko rastjo in naravo. Šele strokovna demokratična razprava, ne pa kakšen ekološki, ekonomistični ali tehnicistični fundamentalizem, lahko

pokaže, ali je kompromis mogoč. V nobenem primeru pa ni produktivno izhajati iz vnaprej izključujočih alternativ.

Mlinar ne zagovarja samo iskanja možnih stičišč, kompromisov in vključevanja dozdevnih izključenosti, ampak opozarja na vse več omejitev, nadzora in konfliktov (Mlinar, 2008: 73). Ponekod je izključitev zaradi fizične omejitve postala že prevladujoča. Tako ugotavlja, da je danes v Kopru že skoraj izključeno naseljevanje neposredno ob morski obali.

Konflikti naravovarstvenih, rekreativnih in ekonomskih interesov, ki jih razkriva Mlinar, so navzoči na vseh kontinentih in so v osrčju sedanjega tipa napredka in rasti. Zgodba o Kopru pripoveduje o današnjem svetu. Globalnost in lokalnost se z različno intenziteto srečujeta povsod. Če gledamo širše in globlje, nikakor ne gre zgolj za lokalni značaj konflikta med naravovarstvenim interesom in interesom rekreativnega plezanja v stenah Kraškega roba. Ne samo konflikt, ampak tudi način njegove rešitve je tako na Koprskem kot tudi v svetu zelo podoben: en del naj bo namenjen ekonomskim, rekreativnim interesom, drugi pa naj bo naravovarstveno zaščiten. Mlinar (2008: 65) ugotavlja, da je še precej nedorečenega v nasprotju med naravovarstvenim, »mehkim« turizmom in ekonomskimi interesi. Kriteriji naravovarstva, a po drugi strani naraščajoče množične potrebe po stiku z naravo, vse bolj zaostrejujejo problem izbire in demokratičnega dostopa do naravnih vrednot.

Primer naravovarstvenih in rekreativnih interesov ter konfliktov je avtor lahko vključil v svoje raziskovanje iz globljih teoretičnih razlogov, ker družbeno ne razume ločeno od naravnih in fizičnih struktur. To pa je miselna, konceptualna drža, ki še zdaleč ni samoumevna v družboslovju, čeprav prostorska sociologija sodi med tiste družboslovne discipline, ki so bolj neposredno povezane s fizičnimi danostmi in njihovimi omejitvami. Ponekod vključitev različnih vidikov ni izhajala zgolj iz teoretske in empirične širine Mlinarja, ampak jo je narekoval sam predmet raziskovanja. »Da bi lahko pojasnjeval okoliščine, ki vplivajo na kakovost bivanja na Koprskem, moram na tem mestu razširiti razpravo tudi na razmerje med gospodarsko rastjo in okoljem ...« (Mlinar, 2008: 333). Družbene odnose, vsebine je avtor postavljajl ne samo v kontekst fizičnih struktur grajenega okolja, ampak včasih tudi v naravno okolje.

Mlinar ne sodi med navdušene nekritične privržence globalizacije. Opozarja, da so mnogi procesi in zahteve v nasprotju z globalizacijo in individualizacijo, kot na primer zahteva po večji lokalni samooskrbi in po širjenju skupne rabe avtomobilov. Sodim, da so ekofizične omejitve tako neizprosne, da se jim bodo morali prilagoditi ustvarjalno anticipativno, ne pa tragično izsiljeno in postfestno, tudi procesi globalizacije in individualizacije. Zastavlja se ključno vprašanje, kako bodo trendi, ki so v nasprotju s trendom globalizacije in individualizacije, le-te omejili in spremenili.

Je glokalizacija v vseh primerih tista nova kakovost, ki presega nasprotja med globalizacijo in lokalizacijo? Je globalizacija v bistvu najnovejša stopnja družbenega razvoja, ki predstavlja nov svetovni temelj za procese individualizacije? Globalizacija je stopnja človeškega razvoja. Razvoj je nadrejen globalizaciji. Družbeni razvoj je obstajal, ko globalizacije še ni bilo. Globalizacija je enotnost, ki prežema raznovrstnost. Kaj nam ostane, če izločimo ekonomske, sociološke, epistemološke, tehnične, informacijsko-komunikacijske, prometne, pravne, vrednotne, etične in druge vsebine? Z globalizacijo se spreminja mnogo stvari: individualizacija, mednarodni ekonomski odnosi, svetovna trgovina, naravovarstvo, okoljevarstvo, računovodski standardi idr. Globalizacije ni mogoče zožiti na nobenega od raznovrstnih vidikov in vsebin. Zopet smo pri enotnosti raznovrstnosti. Individualizacija ni nasprotje globalizaciji, ampak je samo njena specifična vsebina, tako kot tudi jabolko ni nasprotje sadju. Pri mnogih kompleksnih pojmi (čas, razvoj, duh, kultura ...) je njihov obseg manjši problem, večji pa njihova vsebina, temeljne značilnosti. Kot različne discipline (filozofija, kognitivne znanosti, kognitivna arheologija, lingvistika, kulturna in biološka antropologija, računalništvo, fizika ...) prispevajo k razumevanju človeškega duha (Mithen, 1996; Penrose, 1990), tako tudi različne discipline prispevajo k razumevanju globalizacije, kar pa ne nadomešča miselnega navora, da se odkrije in konstruira enotnost te empirične raznovrstnosti. Z vse večjim bogastvom raznovrstnosti je še večja potreba in nuja po razumevanju njene enotnosti. Enotnost v različnosti in različnost v enotnosti je eden izmed temeljnih problemov logike, spoznavanja in demokracije. Vsa dialektika Hegla temelji na identiteti neidentitete, mislec Heidegger pa se ukvarja z mnogostranstvo načina biti in enotnostjo pojma biti (Heidegger, 1975: 219–317). Z enotnostjo v različnosti se srečujemo povsod in seveda tudi pri takšnem kompleksnem procesu, kot je globalizacija. Po drugi strani pa je napredek znanosti in tehnike povezan z odkrivanjem in konstruiranjem različnosti. Zmogljivost ločljivosti tehničnih instrumentov je zmogljivost razlikovanja. Vse ideologije zatirajo, preprečujejo in izključujejo bogastvo različnosti. Spoštovanje različnosti in hkrati graditev enotnosti v različnosti je preskusni kamen vsake demokracije. Enotnost v raznovrstnosti, različnosti nikakor ni zgolj teoretičen ali celo sholastičen problem, nekakšno dialektično igrakanje s pojmi, dialektičen hokus pokus, ampak ima pomembne praktične razsežnosti. Ne gre samo za protistavljenost in razdvojenost različnega in nasprotnega v neki celoti, procesu, ampak tudi za njihovo enotnost in povezanost v celoti. Če izpustimo, ali zanemarimo eno ali drugo, dobimo drugačno razumevanje celote, kar pa ima za posledico tudi drugačen praktični spoprijem s celoto. Mlinar je v študiji pozoren na obe strani realnosti: na njeno različnost in enotnost. Prevladujoča miselna paradigma je binarna. Usmerjena je na raznovrstnost in ločenost nasprotij ne pa na dinamiko enotnosti raznovrstnosti in

povezanosti. Mlinar s svojo miselno držo izstopa iz te paradigme. Nietzsche je med prvimi filozofsko razkril logične in ontološke paradokse paradigme racionalnosti klasične znanosti (Habermas, 1968), toda v tem ni videl nujnosti prehoda k paradigmi neklasične, postmoderne, postnormalne znanosti. Tudi razmerja med enotnostjo in raznovrstnostjo, med celoto in neštetimi podrobnostmi in disciplinarnimi vidiki se v njej drugače zastavlja.

Globalizacija vključuje mnoge razsežnosti. Globalizirajo se raznovrstni vidiki: govori se o nastajanju svetovnega etosa, o globalizaciji okoljevarstvenih, naravovarstvenih in socialnih standardov idr.

LITERATURA

- Bhagavadgita – Gospodova pesem. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.
- Bradsher, K. (2009): A Battle for the Elements. *The New York Times*, December 31.
- Custers, P. (2009): Nekaj pomislekov pri »zelenem New Dealu.« *Delo*, maj, str. 29 (priloga Le Monde Diplomatique v slovenščini).
- Dupin, E. (2009): Za liberalce je napad najboljša obramba. *Delo*, februar, str. 24–25 (priloga Le Monde Diplomatique v slovenščini).
- Habermas, J. (ur.) (1968): Friedrich Nietzsche: Erkenntnistheoretische Schriften. *Nachwort von Juergen Habermas*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Heidegger, M. (1967): Tehnika in preokret. V: M. Heidegger, *Izbrane razprave*, 319–381. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Heidegger, M. (1975): *Grundprobleme der Phaenomenologie, Gesamtausgabe Bd.24*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Hribar, T. (2009): Ubijalska ideja komunizma in katoliška akcija. *Delo*, 10. oktober, 34–36 (Sobotna priloga).
- Kirn, A. (2004): *Narava – družba – ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kirn, A. (2007): Redukcionizem, determinizem in kultura. V Strgule, S. K.; Popit, T. in Vičar, M. (ur.), Genialna prihodnost: genetika, determinizem in svoboda. Mednarodni posvet Biološka znanost in družba. *Zbornik prispevkov*, 94–120. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Kirn, A. (2008): Entropične razsežnosti družbenega razvoja. *Teorija in praksa* 45 (3–4): 241–284.
- Kirn, A. (2008a): Entropija, okolje in ekonomska rast. *Teorija in praksa* 45 (5): 433–458.
- Kovačič Peršin, P. (2009): Levica je privolila v merkantilistični kapitalizem. *Delo*, 20. junij, str. 10–12 (Sobotna priloga), .
- Kramžar, B. (2010): Kako resnično ohraniti rajski vrt, na katerem živimo. *Delo*, 6. februar, str. 20–21 (Sobotna priloga).
- Magasich J. (2009): Načrt Z največja prevara v zgodovini Čila. *Delo*, december, (priloga Le Monde Diplomatique v slovenščini).
- Meadows, D. H. in drugi (1972): *The Limits to Growth. London: A Potomac Associates Book* (Slovenski prevod 1974). Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Meadows, D. H. in drugi (1992): *Beyond the Limits. Global Collapse or Sustainable Future*. London: Earthscan.
- Meadows, D. H. in drugi (2005): *Limits to Growth. The 30. Year Update*. London, Sterling, V. A.: Earthscan. (prva izdaja 2004).
- Mencinger, J. (2009): Morda problem ni v tajkunih, ampak v sistemu. *Delo*, 30. april, str. 8-9 (Sobotna priloga).
- Mithen, S. (1996): *The Prehistory of the Mind. A research for the origins of art, religion and science*. London: Phoenix.
- Mlinar, Z. (2008): *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Prva knjiga: Prostorsko-časovna organizacija bivanja, raziskovanja na Koprskem in v svetu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Penrose, R. (1990): *The Emperor's New Mind, Concerning Computers, Minds and The Laws of Physics*. London: Vintage Books.
- Petrič Rogelj, S. (2008): Prednosti in slabosti alternativnih goriv. Nas biogoriva peljejo v slepo ulico? *Delo*, 23. oktober, str. 18 (priloga Znanost).
- Plut, D. (2010): Dvig blaginje brez rasti? *Delo*, 6. februar, str. 12-13 (Sobotna priloga).
- Rant, A. (2009): Upanje, strah in previdnost. *Delo*, 16. april, str. 12-13 (Sobotna priloga).
- Rizman, R. (2009): Finančni svet je postal gospodar: »rep, ki maha s psom.« *Delo*, 11. april, str. 6-7 (Sobotna priloga).
- Trontelj, J. (2010): O zlorabah medicine od čarovniških napojev do umetne pridelave otrok in človeško - živalskih križancev. *ISIS*, XIX (1): 112-113.
- Turk, Ž. (2009): Kriza je strukturna, utopične regresije niso rešitev. *Delo*, 4. april, str. 14-15 (Sobotna priloga).
- Turnšek, T. (2009): Ubijalska ideja komunizma in katoliška akcija. *Delo*, 12. december, str. 36 (Sobotna priloga).
- Umbrecht, B. (2009): Skrbi monsinjora Marxa. *Delo*, april, str. 3 (priloga Le Monde Diplomatique v slovenščini).